

Samskrita Bharati Parichaya

Notes based on the Youtube playlist

Every Chapter will have

भाषाभ्यासः	अनुवादपद्धतिः	सुभाषितम्
सन्धिः	काव्यकथा	उक्तयः
पदसङ्ग्रहः	चाटुश्लोकः	व्यावहारिकशब्दावली
अन्वयक्रमः	समस्या	सङ्ग्राह्यविषयाः

भाषाभ्यासः

विशेषण-विशेष्य

यल्लिङ्गं यद्वचनं या च विभक्तिः विशेष्यस्य ।

तल्लिङ्गं तद्वचनं सा च विभक्तिः विशेषणस्यापि ॥

अर्थः – विशेष्यस्य यत् लिङ्गं, यत् वचनं या विभक्तिः भवति, तत् लिङ्गं तत् वचनं सा च विभक्तिः विशेषणस्यापि भवति ।

Both are in same वचन , लिंग, विभक्ति

बालः रामः गच्छति ।

अम्बा बालं रामं प्रेषयति ।

बालेन रामेण सह अग्रजा अपि गच्छति ।

अम्बा बालाय रामाय प्रातः भोजनं पक्ववती ।

बालात् रामात् मित्राणि किञ्चित् भोजनं स्वीकुर्वन्ति ।

बालस्य रामस्य मुखं सर्वदा प्रसन्नं भवति ।

बाले रामे पठनाय उत्साहः अस्ति ।

हे बाल! राम! त्वं बुद्धिमान् भव ।

द्वितीयाविभक्तिः

- चित्रकारः सुन्दरं चित्रं लिखति ।
- कपयः उन्नतान् तरून् आरोहन्ति ।
- कवयः सरलानि पद्यानि लिखन्ति ।
- श्रुतयः सनातनं धर्मं बोधयन्ति ।
- तरुणयः नूतनां शालां प्रविशन्ति ।

तृतीयाविभक्तिः

- त्वं मलिनेन करेण स्पृशसि ।
- अतिथयः रुचिकरेण भोजनेन मोदन्ते ।
- भीमः महत्या गदया ताडयति ।
- त्वं दीर्घया रसनया आस्वदसे ।
- विद्यार्थिन्यः दक्षैः गुरुभिः सह अभाषन्त ।

चतुर्थीविभक्तिः

- उदारः धनिकः दीनाय निर्धनाय धनं यच्छतु ।
- लेखकः प्रसिद्धायै पत्रिकायै लेखं लिखतु ।
- विद्या अनर्थकाय विवादाय मा भवतु ।
- त्वम् उद्यमशीलाय चतुराय असूयति ।
- पूतना भगवते हरये कुप्यति ।

पञ्चमीविभक्तिः

- उन्नतात् वृक्षात् पर्णम् अपतत् ।
- निर्जरः मनोहारिणः पर्वतात् प्रवहति ।
- गजाः भयङ्करात् सिंहात् त्रस्यन्ति ।
- लक्ष्मणः अनजात् शत्रुघ्नात् पूर्वः ।
- महाभारतं पूर्वतनात् रामायणात् विस्तृतम् ।

षष्ठीविभक्तिः

- पुण्यायाः नद्याः जलं प्रवहति ।
- आदरणीयस्य गुरोः पुत्रः पठति ।
- एतानि पाश्चात्यानां नारीणाम् आभरणानि ।
- प्रजापालकानां देवानां गुरुः बृहस्पतिः ।
- शुद्धस्य उष्णोदकस्य पानम् आरोग्याय ।

सप्तमीविभक्तिः

- कमलानि बृहति कासारे सन्ति ।
- छात्राः नूतनासु कक्ष्यासु उपविशन्ति ।
- वाहनानि सर्वेषु मार्गेषु सञ्चरन्ति ।
- मयूराः दूरेषु गिरिषु नृत्यन्ति ।
- गजाः सामीप्ये अरण्ये सञ्चरन्ति ।
- विरामः अग्रिमे भानुवासरे भवति ।

Default रूप of विशेषण is different e.g

चतुर => चतुरः, चतुरा, चतुरं

सुंदर => सुंदरः, सुंदरी, सुंदरं

Accordingly they will have विभक्ती as per माला and नदी

पदम्	पुं	ख्ती	नपुं
कृश	कृशः	कृशा	कृशम्
कठोर	कठोरः	कठोरा	कठोरम्
मलिन	मलिनः	मलिना	मलिनम्
हरित	हरितः	हरिता	हरितम्
धैर्यवत्	धैर्यवान्	धैर्यवती	धैर्यवत्
सत्यवत्	सत्यवान्	सत्यवती	सत्यवत्
बुद्धिमत्	बुद्धिमान्	बुद्धिमती	बुद्धिमत्

गुणवाचकम्	सुन्दर उत्तम	चञ्चल वीर	स्थूल नूतन	रिक्त लघु
वर्णवाचकम्	रक्त केसर	पीत हरित	नील धूसरः	श्वेत पाटल
सद्ध्वाचकम्	एक द्वि	त्रि चतुर्	पञ्च सप्त	दश पञ्चदश
सर्वनाम	तत् एतत्	सर्व इदम्	किम् अन्य	इतर उभ
क्रियाविशेषणम्	शीघ्रम्	मन्दम्	उच्चैः	नीचैः

सद्ध्वा	पुं	स्त्री	नपुं
एक	एकः	एका	एकम्
द्वि	द्वौ	द्वे	द्वे
त्रीणि	त्रयः	तिस्रः	त्रीणि
चत्वारि	चत्वारः	चतस्रः	चत्वारि
पञ्च	पञ्च	पञ्च	पञ्च
षट्	षट्	षट्	षट्
दश	दश	दश	दश

सन्धि

Phonetic transformation while joining the **sounds** (not script based).

संहिता closeness between sounds

संधिकार्य change in resultant sound due to संहिता

If new sound comes in place then that's called 'आदेशा/शत्रु', for coming of a new sound, it's called 'आगमा', if sound disappears it's called 'लोप'

- **आदेशः** - विद्यमानं वर्णं वर्णसमुदायं वा निवर्त्य तस्य स्थाने
आगतः वर्णः वर्णसमुदायः वा आदेशः इत्युच्यते ।

'आदेश' refers to a new sound or group of sound which is replacing one or more sounds.

- Since it removes an old sound and occupies its place, there is an adage – “शत्रुवदादेशः”
- **आगमः** - स्थितानां वर्णानां मध्ये आगतः नूतनः वर्णः आगमः ।
- आगम refers to a new sound arising among existing letters.
- In case of आगम, all the old sounds remain intact. There is the addition of a new sound in between.
- **लोपः** - पूर्वं दृष्टस्य अदर्शनं लोपः ।
- लोप is deletion.
- It is the process by which a sound which was seen earlier, is not seen now (has disappeared).

सम् + धा - एकत्र करणे - पूर्वपद का अन्तिम वर्ण + उत्तरपद का पहिला वर्ण

स्वरसन्धि:	व्यञ्जनसन्धि:	विसर्गसन्धि:
यण्सन्धि:	श्रुत्वसन्धि:	परस्वर्णसन्धि:
यान्तवान्तादेशसन्धि:	ष्ट्रुत्वसन्धि:	छत्वसन्धि:
सवर्णदीर्घसन्धि:	अनुनासिकसन्धि:	पूर्वस्वर्णसन्धि:
गुणसन्धि:	जश्त्वसन्धि:	ङमुडागमसन्धि:
वृद्धिसन्धि:	चर्त्वसन्धि:	तुगागमसन्धि:
पूर्वरूपसन्धि:	अनुस्वारसन्धि:	सत्वसन्धि:
पररूपसन्धि:		

स्थानी – It is the letter or group of letters which gets replaced by आदेश. Represented in **Red** colour.

निमित्तम् – It is the letter or letters which should be present for a Sandhi to occur. Represented in **Blue** colour.

आदेशः – It is the letter or group of letters which is replacing one or more letters. Represented in **Green** colour.

आगमः – It is the letter which is added which doesn't replace any letter. Represented in **Purple** colour.

स्वरसन्धि

अच्चसन्धि:

	अ	इ	उ	ऋ	लृ	ए	ओ	ऐ	औ
अ	आ	ए	ओ	अर्	अल्	ऐ	औ	ऐ	औ
इ	य्	ई	य्						
उ	व्	व्	ऊ	व्	व्	व्	व्	व्	व्
ऋ	र्	र्	र्	ऋ	ऋ	र्	र्	र्	र्
लृ	ल्	ल्	ल्	ऋ	ऋ	ल्	ल्	ल्	ल्
ए	अय्								
ओ	अव्								
ऐ	आय्								
औ	आव्								

सर्वर्णदीर्घसंधी

अ/आ + अ /आ = आ

इ/ई + इ / ई = ई

उ/ऊ + उ /ऊ = ऊ

पूर्ववर्णः		परवर्णः		आदेशः
अ / आ	+	अ / आ	=	आ
इ / ई	+	इ / ई	=	ई
उ / ऊ	+	उ / ऊ	=	ऊ
ऋ / ॠ / लु	+	ऋ / ॠ / लु	=	ऋ

अत्र
पूर्व-परवर्णयोः
स्थाने दीर्घवर्णस्य
आदेशः

गुण - संधी

अ / आ + इ / ई = ए

अ / आ + उ / ऊ = ओ

अ / आ + ऋ / ॠ = अर्

पूर्ववर्णः		परवर्णः		आदेशः
अ / आ	+	इ/ई	=	ए
	+	उ/ऊ	=	ओ
	+	ऋ/ॠ	=	अर्
	+	लु	=	अल्

अत्र
पूर्व-परवर्णयोः
स्थाने गुणस्य
आदेशः

वृद्धि- संधी

अ/आ + ए/ऐ = ऐ

अ/आ + ओ / औ = औ

पूर्ववर्णः		परवर्णः		आदेशः
अ / आ	+	ए / ऐ	=	ऐ
	+	ओ / औ	=	औ

ऐ
औ

अत्र
पूर्वपरवर्णयोः
स्थाने वृद्धेः
आदेशः

यण्- संधी

इ/ई + विजातिय स्वर = य्

उ/ऊ + विजातिय स्वर = व

ऋ / ॠ + विजातिय स्वर = र

पूर्ववर्णः		परवर्णः		आदेशः
इ / ई	+		=	य्
उ / ऊ	+		=	व्
ऋ / ॠ	+		=	र्
ल	+		=	ल्

अस्वर्णस्वरः

अत्र पूर्ववर्णस्य
स्थाने आदेशः

अयवायाव- संधी

ए + स्वर = अय्

ऐ + स्वर = आय्

ओ + स्वर = अव

औ + स्वर = आव्

ए/ओ + अ = स

पूर्ववर्णः		परवर्णः		आदेशः
ए	+		=	अय्
ऐ	+		=	आय्
ओ	+		=	अव्
औ	+		=	आव्

स्वरः

अत्र पूर्ववर्णस्य
स्थाने आदेशः

पूर्वरूप- संधी

पूर्ववर्णः		परवर्णः		आदेशः
पदान्ते 'ए'	+		=	ए
पदान्ते 'ओ'	+	अ	=	ओ

अत्र
पूर्व-परवर्णयोः
स्थाने पूर्वरूपस्य
आदेशः

अयम्
अयादिसन्धेः
अपवादः

पररूप - संधी

A diagram illustrating the formation of a derived form (पूर्वपरवर्णयोः) through the addition of a prefix (पूर्ववर्णः) and a suffix (परवर्णः). The process is shown in two rows:

पूर्ववर्णः		परवर्णः		आदेशः
अ (उपसर्गस्य अन्तः)	+	ए (धात्वादिः)	=	ए
	+	ओ (धात्वादिः)	=	ओ

To the right, a box contains the result: अत्र पूर्व-परवर्णयोः स्थाने पररूपस्य आदेशः.

प्रकृतिभाव - संधी

A diagram illustrating the formation of a derived form (पूर्वपरवर्णयोः) through the addition of a prefix (पूर्ववर्णः) and a suffix (परवर्णः). The process is shown in two rows:

पूर्ववर्णः		परवर्णः		
(पदान्त) अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ऋ, ऋ, ल	+	ऋ	=	No change

यान्तवान्तादेशसन्धिः

व्यञ्जनसन्धि

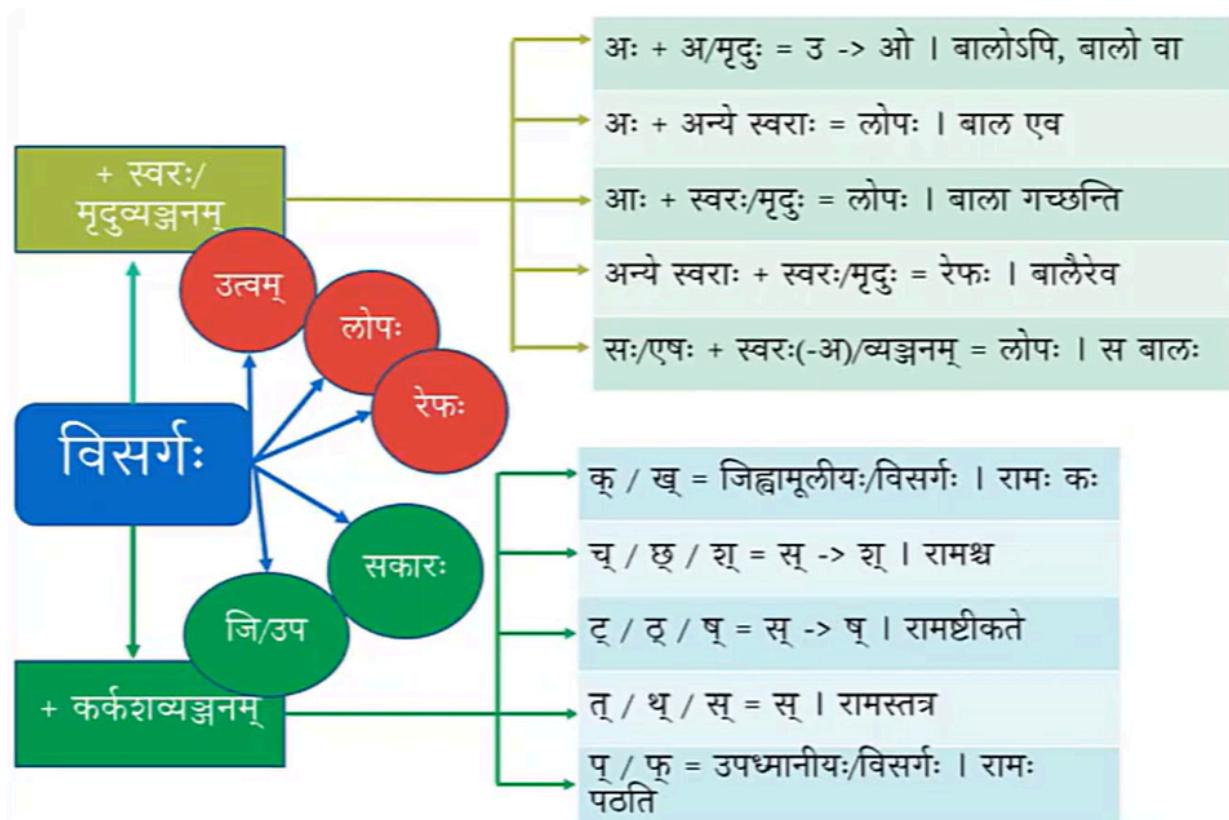
व्यञ्जन + व्यञ्जन

	वर्गस्य १,२, श्,ष्,स् =	वर्गस्य १ (चतुर्त्वसन्धिः)
वर्गीयव्यञ्जनम् +	स्वराः, वर्गस्य ३,४,५, य्,व्,र्,ल् =	वर्गस्य ३ (जश्त्वसन्धिः)
	वर्गस्य ५ =	वर्गस्य ५ (अनुनासिकसन्धिः)
सकारः / तवर्गः +	श् / चवर्गः =	श् / चवर्गः (श्वुत्वसन्धिः)
	ष् / टवर्गः =	ष् / टवर्गः (ष्टुत्वसन्धिः)
तवर्गः +	ल् =	ल् / लँ (परसवर्णसन्धिः)
म् +	व्यञ्जनम् =	अनुस्वारः (अनुस्वारसन्धिः)
अनुस्वारः +	वर्गीयव्यञ्जनम् =	वर्गस्य ५ (परसवर्णसन्धिः)
	य्,व्,ल् =	यँ,वँ,लँ (परसवर्णसन्धिः)

(वर्गीयव्यञ्जनाः - अनुनासिकाः) +	ह् =	वर्गस्य ४ (पूर्वसर्वांसन्धिः)
वर्गस्य १ +	श् =	छ् (छत्वसन्धिः)
हस्वस्वरः + ड्/ण्/न् +	स्वरः =	ड्/ण्/न् (डंमुडागमसन्धिः)
स्वराः +	छ् =	च् (तुगागमः)

विसर्गसन्धि

विसर्ग (ः)

प्रयोग

कर्तरि (Active) कर्तुं प्रधान
कर्मणि (Passive) कर्म प्रधान
भावे (Impersonal) भाव प्रधान

कुम्भकारः घटं करोति => कर्तुः प्रधान्यम् => कर्तरि, क्रियापद changes according to कर्ता, कुम्भकराः ..
कुर्वन्ति

कुम्भकारेण घटः क्रियते => कर्मणः प्रधान्यम् => कर्मणि, क्रियापद changes according to कर्म, घटाः ..
क्रियन्ते

पुष्पाणि विकसन्ति => क्रियायाः प्रधान्यम् => भावे

कर्तरिप्रयोगः

कर्तृपदं प्रथमाविभक्तौ भवति ।

कर्मपदं द्वितीयाविभक्तौ भवति ।

क्रियापदं कर्तृपदानुगुणं भवति ।

क्रियापदं परस्मैपदि आत्मनेपदि
वा भवितुमर्हति ।

कर्मणिप्रयोगः

कर्तृपदं तृतीयाविभक्तौ भवति ।

कर्मपदं प्रथमाविभक्तौ भवति ।

क्रियापदं कर्मपदानुगुणं भवति ।

क्रियापदम् आत्मनेपदी एव ।

प्रयोगः

कर्तृपदम्

कर्मपदम्

क्रियापदम्

प्राधान्यम्

कर्तरिप्रयोगः

प्रथमा
विभक्त्यन्तम्

द्वितीया
विभक्त्यन्तम्

परस्मैपदिनि / आत्मनेपदिनि
कर्तृपदम् अनुसरति ।

कर्तुः

कर्मणिप्रयो
गः

तृतीया
विभक्त्यन्तम्

प्रथमा
विभक्त्यन्तम्

आत्मनेपदिनि एव।
कर्मपदम् अनुसरति ।
मध्ये यकारः

कर्मणः

भावे प्रयोगः

तृतीया
विभक्त्यन्तम्

न भवति

आत्मनेपदिनि भवति ।
प्रथमपुरुष-एकवचने एव
भवति । मध्ये यकारः ।

क्रियायाः

प्रयोग परिवर्तनम्

For परस्मै पद

धातु + य (for 1,4,6,10 गण) + आत्मनेपद प्रत्ययः

खादति => खाद् + य _ ते => खाद्यते

For आत्मनैपदी

धातु + य (for 1,4,6,10 गण) + आत्मनेपद प्रत्ययः

यतते => यत् + य + ते => यत्यते

वर्तमान काळ

उदाहरणम् - कर्तरिप्रयोगः --

कर्मणिप्रयोगः

	प्रयोगः	कर्तुपदम्	कर्मपदम्	क्रियापदम्	परस्मैप्रयोगः / आत्मनेपदी	प्रधानम्
1	कर्तरिप्रयोगः	प्रपामा विभक्त्यन्तम्	द्वितीया विभक्त्यन्तम्	प्रथमा विभक्त्यलम्	परस्मैप्रयोगः / आत्मनेपदी भवति । कर्तुपदम् अनुसृति ।	कर्तुपदम्
Step 2	1.1	2.1	1.1			
Step 1	कर्तुपदम्	कर्मपदम्	क्रियापदम्		आत्मनेपदी एव भवति । कर्मपदम् अनुसृति । मध्ये यक्षः ।	कर्मपदम्
	भावे प्रयोगः	तृतीया विभक्त्यन्तम्	प्रथमा विभक्त्यलम्	न भवति	आत्मनेपदी भवति । प्रथमपदम् एकवर्तने एव भवति । मध्य यक्षः ।	क्रियापदम्

बालः पाठं पठति

Step 3

3.1 बालेन

1.1 पाठः

1.1 पठ्यते

पठ् + य + ते

अतः कर्तोरे-प्रयोगः

कर्मणि-प्रयोगः

sanskritgrammar.vyoma@gmail.com
www.sanskritfromhome.in

High School Sanskrit Grammar Made Easy- Vid.Venkatasubramanian P

उद्दाहरणम् - कर्तरिप्रयोगः --
कर्मणिप्रयोगः

2

प्रदेश	कर्वन्ता	कर्मान्त	क्रियान्त	प्राप्तान्त
कर्तव्यादेश:	प्रयत्न विभवान्तम्	द्विषय विभवान्तम्	सम्बोधीया/अन्वेषयन्ति कर्मान्तम् सुनुयते।	कर्तुः
कर्तव्यादेश: क.	मूल्या विभवान्तम्	प्रयत्न विभवान्तम्	आन्वेषयन्ति एवा। कर्मान्तम् कर्मान्तम् न एव पुण्याः	कर्मान्ता
वाच प्रदेश:	मूल्या विभवान्तम्	न अचारी	आन्वेषयन्ति भवति। प्रयत्नान्तम्-विभवान्तम् एव मुक्तिः। एवं वाचाः।	क्रियान्ता

बालौ पाठं पठतः

अतः कर्त्तरे-
प्रयोगः

Step 3

कर्मणि-
प्रयोगः

sanskritgrammar.vyoma@gmail.com

High School Sanskrit Grammar Made Easy- Venkatasubramanian P

www.sanskritfromhome.in

उदाहरणम् - कर्तरिप्रयोगः --
कर्मणप्रयोगः

6

प्राप्ति	कैरियर	कैरियर	कैरियर	प्राप्ति
कर्मचारीयों विभाग समूह	प्रधान विभाग समूह	दिविया विभाग समूह	परस्परेन्द्रि / अन्तर्वेदिनि कर्तव्य विभाग समूह	वर्षी
कर्मचारीयों विभाग समूह	दिविया विभाग समूह	प्रधान विभाग समूह	अन्तर्वेदिनि एवं कर्तव्य विभाग समूह	कर्मचारीयों विभाग समूह
वर्षी प्रधान विभाग समूह	दिविया विभाग समूह	न अप्पति	प्रधानवेदिनि एवं प्रधानवेदिनि एवं कर्तव्य विभाग समूह	कियाया

बालः पाठौ पठन्ति

अतः कर्त्तरे-
प्रयोगः

Step 3

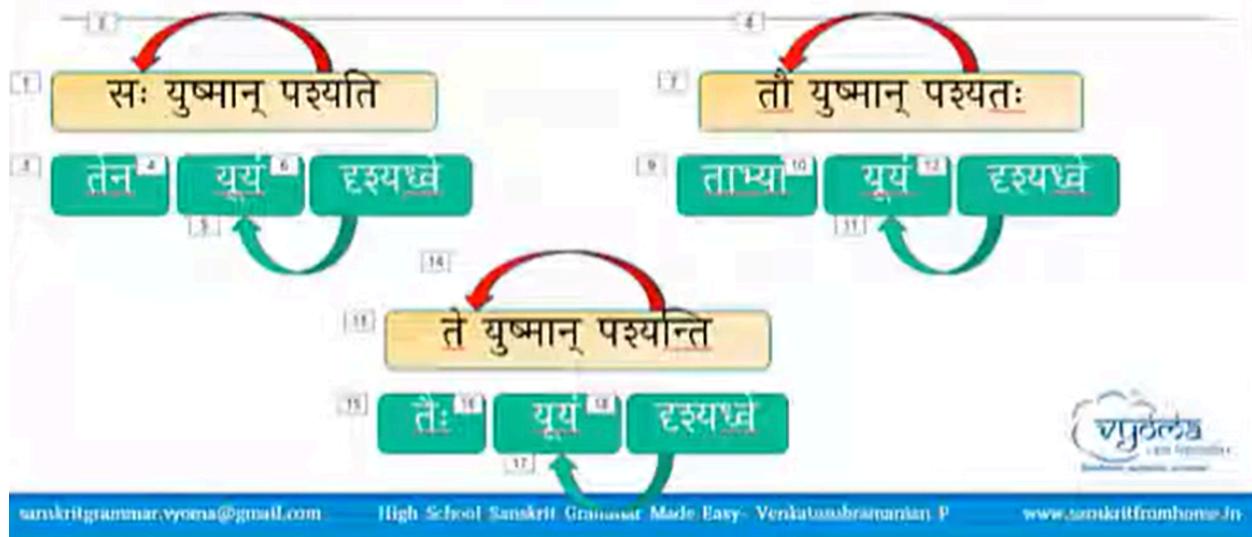
कर्मण-
प्रयोगः

sanskritgrammar.vyoma@gmail.com

High School Sanskrit Grammar Made Easy- Venkatasubramanian P

www.sanskritfromhome.in

कर्तरि --- कर्मणि (मध्यम-पुरुषस्य)

अभ्यासः - ४ - प्रयोगपरिवर्तनं क्रूरत
(लट् - लकारः - कर्तरि - कर्मणि)

- ❖ अहं कार्यं करोमि ।
- ❖ नृपः शत्रुं हन्ति ।
- ❖ सर्वे ईश्वरं पूजयन्ति ।
- ❖ सः रूप्यकाणि गणयति
- ❖ त्वं मातरं सेवस्ते ।

मया कार्यं क्रीयते		प्रथमा	वर्तीपदम्	कर्मणम्	क्रियापदम्	प्रापान्वम्
कर्तीप्रयोगः	प्रथमा	विभक्तव्यानम्	द्वितीया	परस्मैपदिनि / आमनेपदिनि	कर्तुः	
कर्तीप्रयोगः	द्वितीया	विभक्तव्यानम्	प्रथमा	परस्मैपदिनि तुलसीति ।		
भावे प्रयोगः	तृतीया	विभक्तव्यानम्	विभक्तव्यानम्	आमनेपदिनि एषु ।	कर्मणः	
	न भवति			कर्मणव्य तुलसीति ।		
				मध्य पुकारा ।		
				आमनेपदिनि भावति ।		
				प्रथमदूष्ट-पूजवाने एषु		
				भवति । मध्य यक्षरः ।		
					क्रियापदम्	

अभ्यासः - ४ - प्रयोगपरिवर्तनं कुरुत (लट् - लकारः - कर्तरि - भावे)

❖ यूं हसथ ।	युष्माभिः हस्यते
❖ त्वं रोदिषि	त्वया रुद्यते ?
❖ छात्रा तिष्ठति।	छात्रया स्थीयते
❖ वाटिकायां पुष्णं विकसति।	वाटिकायां पुष्णेण विकस्यते
❖ अहं वैकुण्ठे शये।	मया वैकुण्ठे शय्यते

भूतकाले

Samskrta, Sanskrit, संस्कृतम्

कर्तरिप्रयोगः

- क्तवतु प्रत्ययः
पठितवान्/पठितवती
- लङ्-लकारः
अपठत्
- लङ्-लकारे सोपसर्गधातुप्रयोगे
सन्धिकार्यम्
- प्रापठत्, अवागच्छत्, अन्वगच्छत्

भूतकालः

कर्मणिप्रयोगः

- क्तप्रत्ययः
पठितः/ पठिता/ पठितम्
- लङ्-लकारः
अपठ्यत
- लङ्-लकारे सोपसर्गधातुप्रयोगे
सन्धिकार्यम्
- प्रापठ्यत, अवागम्यत, अन्वगम्यत

कर्मणि - भूतकाले (भूतकृदन्तः)

पठ् धातुः

पठति पठितव्यम्
पठ्यते पठनीयम्
पठिष्यति

पठितः
पठिता
पठितम्

पठन् पठित्वा
पठन्ती प्रपञ्च
पठितुम्

बालकेन श्लोकः पठितः । बालकः श्लोकं पठितवान् ।
पुरुषेण कार्यालयः गतः । पुरुषः कार्यालयं गतवान् ।
मातामह्या कथा उक्ता । मातामही कथाम् उक्तवती ।
तया पुस्तकं दृष्टम् । सा पुस्तकं दृष्टवती ।

कर्मणि - भूतकाले (लङ्-लकारः)

कर्तरिप्रयोगः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अपठत्	अपठताम्	अपठन्
मध्यमपुरुषः	अपठः	अपठतम्	अपठत
उत्तमपुरुषः	अपठम्	अपठाव	अपठाम

बालः ग्रन्थम् अपठत् ।
छात्रः विद्यालयम् अगच्छत् ।
कपि: फलम् अखादत् ।
बुद्धिमती वादम् अकरोत् ।
सा गीतम् अशूणोत् ।

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	अपठ्यत	अपठ्येताम्	अपठ्यन्त
मध्यमपुरुषः	अपठ्यथाः	अपठ्येथाम्	अपठ्याध्यम्
उत्तमपुरुषः	अपठ्ये	अपठ्यावहि	अपठ्यामहि

बालेन ग्रन्थः अपठ्यत ।
छात्रेण विद्यालयः अगम्यत ।
कपिना फलम् अखाद्यत ।
बुद्धिमत्या वादः अक्रियत ।
तया गीतम् अश्रूयत ।

लङ्-लकारे सोपसर्गधातुप्रयोगः

प्रतिगच्छति - प्रति + गच्छति

प्रति + अगच्छत्

प्रत्यगच्छत्

प्रतिगम्यते - प्रति + गम्यते

प्रति + अगम्यत

प्रत्यगम्यत

लद्

लङ्

सन्धिकार्यम्

लद्

लङ्

सन्धिकार्यम्

कर्तरि

प्रत्यगच्छत्

कर्मणि

प्रत्यगम्यत

अप्रत्यगच्छत्, अप्रत्यगम्यत

लोट लकार

कर्मणि - लोट-लकारः

कर्तरिप्रयोगः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पठतु, पठतात्	पठताम्	पठन्तु
मध्यमपुरुषः	पठ, पठतात्	पठतम्	पठत
उत्तमपुरुषः	पठानि	पठाव	पठाम

सेवकः गृहं गच्छतु ।
सीता ग्रन्थं पठतु ।
बालः रसं आस्वादयतु ।
भवन्तः कार्यं कुर्वन्तु ।
वयं चित्राणि पश्याम ।

कर्मणिप्रयोगः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमपुरुषः	पठ्यताम्	पठ्येताम्	पठ्यन्ताम्
मध्यमपुरुषः	पठ्यस्व	पठ्येथाम्	पठ्यध्वम्
उत्तमपुरुषः	पठ्यै	पठ्यावहै	पठ्यामहै

सेवकेन गृहं गम्यताम् ।
सीतया ग्रन्थः पठ्यताम् ।
बालेन रसः आस्वाद्यताम् ।
भवद्विः कार्यं क्रियताम् ।
अस्माभिः चित्राणि दृश्यन्ताम् ।

पुरण प्रत्यय

क्रमवाचकः (Ordinals)

सद्व्या	पुलिङ्गम्	खीलिङ्गम्	नपुंसकलिङ्गम्
एकम्	प्रथमः	प्रथमा	प्रथमम्
द्वे	द्वितीयः	द्वितीया	द्वितीयम्
त्रीणि	तृतीयः	तृतीया	तृतीयम्
चत्वारि	चतुर्थः	चतुर्थी	चतुर्थम्
पञ्च	पञ्चमः	पञ्चमी	पञ्चमम्
षट्	षष्ठः	षष्ठी	षष्ठम्

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमाविभक्तिः	प्रथमः	प्रथमौ	प्रथमे, प्रथमाः
सम्बोधनप्रथमा	हे प्रथम	हे प्रथमौ	हे प्रथमे, हे प्रथमाः
द्वितीयाविभक्तिः	प्रथमम्	प्रथमौ	प्रथमान्
तृतीयाविभक्तिः	प्रथमेन	प्रथमाभ्याम्	प्रथमैः
चतुर्थीविभक्तिः	प्रथमाय	प्रथमाभ्याम्	प्रथमेभ्यः
पञ्चमीविभक्तिः	प्रथमात्	प्रथमाभ्याम्	प्रथमेभ्यः
षष्ठीविभक्तिः	प्रथमस्य	प्रथमयोः	प्रथमानाम्
सप्तमीविभक्तिः	प्रथमे	प्रथमयोः	प्रथमेषु

सूक्तिः

- कार्याणां कर्मणा पारं यो गच्छति स बुद्धिमान् ।
One who completes his tasks, through effort, is a wise man.
- आक्लस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महान् रिपुः ।
Laziness, that resides in people's bodies, certainly is a great enemy.

- नियतो यत्र धर्मो वै तमशङ्कः समाचर ।
यत्र नियतः धर्मः (अस्ति), अशङ्कः (त्वं) तं (धर्म) समाचर ।
Where the dharma is clear, you become a person who has no doubt, and practices it well.
- मनस्वी कार्यार्थी न गणयति दुःखं न च सुखम् ।
मनस्वी कार्यार्थी न दुःखम् न सुखम् च गणयति ।
A person of steady mind, who has in him what ought to be accomplished as the only purpose, considers neither pleasure nor pain.
- बहुविघ्नास्तु सदा कल्याणसिद्ध्यः ।
तु बहुविघ्नाः सदा कल्याणसिद्ध्यः (भवन्ति) ।
The accomplishment of auspicious undertakings (i.e., undertakings that result in good fortune, happiness, prosperity) is always attended with many obstacles, impediments, difficulties.
- गृहीत इव केशे मृत्युना धर्ममाचरेत् ।
कर्मणि प्रयोगः मृत्युना (तव) केशे गृहीतः इव धर्मम् आचरेत् ।
कर्तारि प्रयोगः मृत्युः (तव) केशे गृहीतवान् इव धर्मम् आचरेत् ।
Practice dharma (righteousness), as if your hair is held by death.
- अनुकृतमप्यूहति पण्डितो जनः ।
पण्डितः जनः अनुकृतम् अपि ऊहति ।
Scholarly people can also guess what is not spoken.
- अल्पाक्षररमणीयं यः कथयति निश्चितं स खलु वाग्मी ।
यः अल्पाक्षररमणीयं कथयति, सः निश्चितं वाग्मी (अस्ति) खलु?
One who can speak charmingly in a few words, is certainly an orator, isn't he?
- इन्द्रोऽपि लघुतां याति स्वयं प्रख्यापितैर्गुणैः ।
स्वयं प्रख्यापितैः गुणैः इन्द्रः अपि लघुतां याति ।
By declaring on his own accord about his merits, even Lord Indra becomes insignificant.
- तस्य तदेव मधुरं यस्य मनो यत्र संलग्नम् ।
यस्य मनः यत्र संलग्नम् (अस्ति), तस्य तत् एव मधुरम् (अस्ति) ।
Wherever one's mind is fixed, for him, that alone is sweet.
- आपदि स्फुरति प्रजा यस्य धीरः स एव हि ।
आपदि यस्य प्रजा स्फुरति सः एव धीरः (अस्ति) हि ।
Whose wisdom flashes in adversity, he alone is certainly wise.
- योग्यत्वाद् यः समुत्कर्षो निरपायः स सर्वथा ।
यः योग्यत्वाद् समुत्कर्षः, सः सर्वथा निरपायः (अस्ति) ।
One who self-elevates due to propriety, is always free from calamity.

सुभाषितानि

Explanation

Questions

- Explain meaning of the subhashita
- Who/What type of questions

चाटू श्लोकः

- यस्य षष्ठी चतुर्थी च विहस्य च विहाय च । अहं कथं द्वितीया स्यात् द्वितीया स्यामहं कथम् ॥
 - यस्य = पुरुषस्य (वरस्य), विहस्य च विहाय चे = एतौ शब्दौ, षष्ठी चतुर्थी च स्यात् = विहस्य इति षष्ठी, विहाय इति चतुर्थी भवेत्; यस्य = पुरुषस्य (वरस्य) अहं च = अहम् इति शब्दः अपि, द्वितीया स्यात् = द्वितीया विभक्तिः भवेत्, तस्य = तादृशस्य पुरुषस्य (वरस्य), कथं = केन प्रकारेण, अहं = या इमं श्लोकं वदति सा, द्वितीया = पत्नी, स्याम् = भवेयम् ।
 - "जो पुरुष विहस्य और विहाय इन दोनों शब्दों को षष्ठी और चतुर्थी समझता है, अहम् शब्द को द्वितीया समझता है, उस की मैं कसे पत्नी बन सकती हूँ । अर्थात् उन दिनों मैं लड़कियां इतनी पढ़ी लिखी थीं वे मुख्य से विवाह करना नहीं चाहती थीं ।" (ध्यान दें कि किसी पद के अन्त में 'स्य' लगने मात्र से वह षष्ठी विभक्ति का नहीं हो जाता, और न ही 'आय' लगने से चतुर्थी विभक्ति का।) विहस्य और विहाय ये दोनों अव्यय हैं, इनके रूप नहीं चलते। इसी तरह 'अहम्' और 'कथम्' में अन्त में 'म्' होने से वे द्वितीया विभक्ति के नहीं हो गये। अहम् यद्यपि म्-में अन्त होता है फिर भी वह प्रथमपुरुष-एकवचन का रूप है। इस सामान्य बात को भी जो नहीं समझता है, उसकी पत्नी कैसे बन सकती हूँ?
- हे हेरम्ब ! किमम्ब । रोदिषि कुतः? कण्ठं लुठत्यग्निभूः किन्ते स्कन्द विचेष्टिं, मम पुरा सङ्ख्या कृता चक्षुषां । नैततेऽप्युचितं गजास्य । चरितं नासां मिमीते ४ म्ब मे तावेवं सहसा विलोक्य हसितव्यग्रा शिवा पातु वः
 - Parvati : O Ganapati!
 - Ganapati: Well, mother?
 - Parvati : Why are you weeping?
 - Ganapati: Shanmukha is twisting my ears.

- Parvati : O, Skanda! What are you upto?
 - Shanmukha (Kartikeya, shadanan): He first prodded at my eyes.
 - Parvati : Ganapati ! You were naughty...
 - Ganapati: Mother! He measured the length of my trunk.
 - Thus the complaints went on... may that PArvati who is joyfully engaged in watching the two sons fighting thus, protect you.
- रामाद्याचय मेदिनीं धनपतेर्बोजं बलाल्लाङ्गलम् प्रेतेशान्मिहिषं तवास्ति वृषभः फालं त्रिशूलं तवा शक्ताहं तव चान्दानकरणे स्कन्दोऽस्ति गोरक्षणे खिन्नाहं हर भिक्षया कुरु कृषिं गौरिवचः पातु वः
 - Beg a piece of land from Parshuram. Ask Kubera for seeds and Balaram for a plough. Get the bison from Yama. You have, however, a bull of your own. Your trident will serve for the iron piece in the plough. I am capable of bringing you food. Sanmukha will take the cattle for grazing. Take to farming, O Hara! I am fed up with this beggar. May these words of Gauri protect you.
- क्षालयामि तव पादपङ्कजम् पश्य दारुद्वषदोः किमन्तरम् । मानुषीकरण चूर्णमस्ति ते पादयोः इति कथा प्रथीयसी ॥
 - O Lord! Let me wash your lotus-feet. What is the difference between wood and stone? The story that there is a powder in your feet that can transform anything into a human form, is well known
- रे रे रासभ वस्त्रभारवहनात् कुग्रासमश्नासि किं? राजाश्वावसर्थं प्रयाहि चणकाभ्यूषान् सुखं भक्षय | सर्वान् पुच्छवतो हयानभिवदन्त्यत्राधिकारे स्थिताः राजा तैरुपदिष्टमेव मनुते सत्यं तटस्थाः परे ॥
 - पदच्छेदैः ⇒ रे रे रासभ वस्त्र-भार-वहनात् कुग्रासम् अश्नासि किम् राजा-अश्व-अवसर्थम् प्रयाहि चणक-अभ्यूषान् सुखं भक्षय सर्वान् पुच्छवतः हयान् अभिवदन्ति अत्र अधिकारे स्थिताः राजा तैः उपदिष्टम् एव मनुते सत्यम् तटस्थाः परे
 - अन्वयार्थः ⇒
 - रे रे रासभ = Eh Eh Donkey!
 - वस्त्र-भार-वहनात् कुग्रासम् अश्नासि किम् = Why are you eating garbage after having carried so much weight?
 - राजा-अश्व-अवसर्थम् प्रयाहि Go to the royal stable where they keep the King's horses.
 - चणक-अभ्यूषान् सुखं भक्षय You (may) happily eat the special preparations of gram.
 - अत्र अधिकारे स्थिताः सर्वान् पुच्छवतः हयान् (इति) अभिवदन्ति The officers of the stable consider anything with a tail as a horse.
 - राजा (अपि) तैः उपदिष्टम् एव मनुते The king also regards their words.
 - सत्यम् तटस्थाः परे = It is also true, that there are others who (know what is right) (but) keep mum.
 - English :
 - Eh Eh Donkey!
 - Why are you eating garbage after having carried so much weight ? (The weight is of clothes, as is clearly mentioned in the सुभाषितम्.)
 - Go to the royal stable where they keep the horses.
 - Don't mind the officers there. (The wording of the सुभाषितम् does not lend this translation "Don't mind the officers")
 - They consider anything with a tail as a horse.

- That place is filled with yes-men who consider the king's words to be the ultimate truth. (The wording of the सुभाषितम् refers to the King giving regard to the words of the officers, not that the officers giving consideration to the King's words.)
 - The others (who can know right from wrong) will not mind (do not care) you eating there.
- वने चरमो वसु चाहरामः | नदिस्तरामो न भयं स्मरामः| इतीरयन्तोपि वने किराताः| मुक्तिं गता रामपदानुषङ्गात्|
 - We wander in the forest. We bring wealth. We cross rivers. We don't remember fears. The hunters saying this got liberated because of pronouncing the word Ram, although consciously.
- वाच्यतां समयोऽतीतः स्पष्टमग्रे भविष्यति | इति पाठ्यतां ग्रन्थे काठिन्यं कुत्र वर्तते?
 - Teacher tells his pupils - "read on. Time is over. Everything will be clear later." Where can there be any difficulty in a book that he teaches in this way?
- मर्कटस्य सुरापानं मध्ये वृश्चिकदंशनम् । तन्मध्ये भूतसञ्चारो यद्वा तद्वा भविष्यति ॥
 - "Anything may become of a monkey who, while drinking alcohol, is bitten by a scorpion and possessed by a ghost." (A person who is crooked, and has vices also, will behave erratically.)
- दैवजन्त्वं मान्त्रिकत्वं भैषज्यं चाटुकौशलम्। एकैकर्मर्थलाभाय द्विवित्रयोगस्तु दुर्लभः॥
 - Being an astrologer, magician, any medical practice and skill in witty sayings - any one of them is enough to make money. It is rare to find the combination of two or three of them in one person.
- चतुरः सखि मे भर्ता यल्लिखति को न वाचयति । तस्मादप्यधिको मे यल्लिखति स्वयं न वाचयति ॥
 - चतुरः सखि मे भर्ता यत् लिखति कः न वाचयति । तस्मात् अपि अधिकः मे यत् लिखति स्वयं न वाचयति ॥
 - 3.१ सखि मे भर्ता चतुरः = Friend, my husband (is) smart
 - 3.२ यत् लिखति = what (he) writes
 - 3.३ कः न वाचयति । = no one can read
 - 3.४ मे तस्मात् अपि अधिकः = mine (is) even more (smart)
 - 3.५ यत् लिखति स्वयं न वाचयति । = what (he) writes, (him)self does not (cannot) read!

व्यावहारिकशब्दावली

Relationships

Taste and Colors

Land

शरीरावयवः

वन्यजन्तवः

वेशभुषणानि अलन्कारवस्तूनि

पाकसंबन्धिशब्दः

पक्षिणः कीटादयः च

कथा

दिलीपस्य शापवृत्तान्तः

Dilipa said to Vasistha when Vashishta told him that Kamadenu had cursed him since he ignored her. Since the roar of the Ganges was too loud, Dilipa could not hear Kamadenu's voice. Vasistha told Dilipa when Dilipa informed him that he had not heard the curse. Kamadenu had cursed him since he ignored her. Since the roar of the Ganges was too loud, Dilipa could not hear Kamadenu's voice. Dilipa asked Vasistha why he was not having any children. Then Vashishta told him that Kamadenu had cursed him since Dilipa ignored her.

सिम्हदिलीपयोः संवादः

Dilipa said to the lion Kumbhodara that he was also a worshipper of Shiva when the lion said that it was a servant of siva protecting the Devadaru tree and it was not going to leave Nandini.

नन्दिन्याः वरप्रसादः

रघुदेवेन्द्रयोः युद्धम्

रघुमहाराजस्य त्यागः

अजमहाराजः

दशरथस्य शापः

रामायणम्

कुशः कुमुदवती च

रघुवंशस्य अवनतिः

प्रहेलिका

Questions

संग्राह्य विषयाः १लोकाः देवता स्तुति

Questions

- Write shloka on <deity>
- Explain the shloka.

संस्कृत वाङ्मय परिचयः

Questions

References

- Pravesha gDoc Notes ([ref](#))
- Highschool Sanskrit gDoc Notes ([ref](#))
- Pravesh Patha ([ref](#))
- Parichaya - Vyoma ([ref](#))
- Parichaya - DBJ College ([ref](#))
- Parichaya - Anuj Valmiki ([ref](#))
- Parichaya - Vanisri Ragupati ([ref](#))
- Parichaya - Samskrita Shikshanam ([ref](#))
- Sanskrit for Sastra Study by Br. Ved Chaitanya by Chinfo Channel ([ref](#))